

TÜRKİYE’NİN PETROL MACERASI -II-

Şenol YANMAZ

Musul ve Kerkük petrollerinden elde ettiği gelirden 500.000.- İngiliz Lirasını yıllık olarak Türkiye’ye ödemeyi kabul eden İngiltere’nin bölgedeki petrol politikasına kısaca bakmakta fayda var. İngiltere, elde ettiği imtiyazı Amerikan, Fransız ve Hollandalı firmalarla paylaşmak suretiyle Kerkük ve Kuzey Irak petrollerini işletmeyi sürdürdü. Bu imtiyazın ilginç tarafı tıpkı İran’da ve daha sonra 1950’lerin ortalarına kadar diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi vergisiz, sorgusuz sualsiz olmasıydı. Hiçbir devlet otoritesi, kontrol ve vergi olmaksızın “Seven Sisters” çok ciddi miktarlarda ham petrol satış geliri elde etti. 99 yıllık bu imtiyaz (concession)’ın aslında görünmeyen ortakları vardı elbette. Resmi devlet kurumlarına hiçbir vergi, devlet hissesi ödenmezken bölgedeki aşiret reislerine tenekeler dolusu altın ödenmekteydi. Bu ödemeler üretimin güvenliği için ya da doğrudan haraç olabilmekteydi. Ama herhalde olası vergi tutarlarından az miktardaydı. Bu paralarla güçlenen ve zenginleşen aşiret reislerinin izlediği yol ise doğrudan güçlerini ve bölgedeki patronajlarını arttırmak ve meşhur “petrol şeyhi” kavramının temellerini atmak oldu.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşımız süresince çoğunluğu eski tebamız olan bu aşiretlerin hepimizce malum “saf değiştirme” taktiklerinin arkasında, Türkiye’yi istememe beyanlarının ve hatta 1925-1926 döneminde Musul Meselesi Milletler Cemiyeti’nde çözülmeye çalışılırken çıkartılan onca ayaklanma, karışıklık, öldürme olaylarının arkasında petrol hesaplarının da yattığını söylemeye sanırız gerek yoktur. Tıpkı Filistinlilerin aynı dönemlerde topraklarını “Yahudi Ulusal Fonu”na sattıkları gibi, tıpkı içinde bulunduğumuz Irak Savaşı’nda başta Kuzey Irak’taki Kürtler olmak üzere diğer aşiretlerin ‘bağımsızlık’ sevdasıyla izlediği politikalar gibi. Türkiye gibi bir büyük güç ve bir demokratik ülkenin petrol bölgesinde olmasını istemeyenlerin başında bu aşiretler ve onların liderleri gelmektedir. Türkiye’nin bu konuda kullanabileceği belki de son şansı olan 1 Mart 2003 tezkeresi ise “fazlaca demokratik ve merhametli” çevrelerin belirleyiciliği ile kaçırılmış bulunmaktadır.

Konuyu kapatmadan önce belirtmekte fayda gördüğümüz bir noktaya değinmek isteriz. Kolaycı bir anlayışla, emperyalistlerin ve kapitalistlerin oyunları diye konuya yaklaşmak meseleyi çözümüyor. Kapitalizmin ve emperyalizmin açık ve bilinen ‘vahşi’ yönlerini kimse inkar edemez de ama meseleye daha sorumlu yaklaşmayı da ihmal etmemek gerekir diye

düşünüyoruz. Neredeyse bir asırdır petrol bütün dünyanın en önemli ve stratejik maddesi; uzun yıllardır mevcut dünya düzeninin bir parçası; bütün büyük ekonomiler ihtiyaç duydukları enerjiyi temel olarak petrol ve türevlerinden karşılıyor; tüketime dayalı ekonomik sistemlerin ana kaynağı petrol ve türevleriyle yakın ilişki içerisinde. Hal böyle iken o büyük ekonomilerin ve toplumlarının kendi kaderlerini hala aşiretler ve aşiretler konfederasyonu ile yaşayan bölge siyasal güçlerine ve belirsizliğe terk etmelerini bekleyemeyiz. Çalışıp üretmekten ve bunu bir ekonomik, hukuki, ticari disiplin altında yapmaktan çok uzak olan bölgesel aşiretlerin ve devletlerin 1973 dönemindeki Petrol Krizi ile büyük batılı devletlere öğrettikleri çok şey vardır. Diğer taraftan, Türkiye'nin dış politikasındaki ana belirleyici olan, 'olup bitene karşı refleks gösterme yaklaşımı' ve iç politika yönelimleri de, esasen Batılıların ihtiyacı olan sürekli, güvenli ve kararlı fiyattan petrol elde etme amacının gerçekleştirilmesi konusunda yardımcı olmamıştır. Bir an için ABD'den, Almanya'dan, Fransa'dan bakalım. Petrolün en yoğun olduğu bölge olan Ortadoğu'nun siyasal, sosyal, ekonomik yapısını dikkate alarak bu ülkelerin orta ve uzun vadeli planlar yapabilmesi mümkün olabilir mi? Bu büyük ülkelerin gezegenimizdeki bilimsel, teknolojik ve ekonomik ilerlemeye olan katkıları aynı şekilde devam edebilir mi?

Türkiye, yakın çevresinde ortaya çıkmaya başlayan petrol rezervlerini görerek, 1930'lu yılların ortasında petrol konusunu ciddi anlamda ele almaya başladı. Daha önce altın ve maden arama diye iki daire mevcut iken, 1934 yılında, İktisat bakanı Celal Bayar'ın ve Başvekil İsmet İnönü'nün girişimleriyle bir de petrol arama dairesi kuruldu. Bu dairenin başına 1916 yılında Ahmet Emin Yalman ile birlikte ABD'ye eğitime giden ve orada Texas'taki bir üniversiteden jeoloji mühendisi olarak mezun olan Cevat Taşman getirildi. 1935 yılında da bu daireler birleştirilerek Maden Tetkik Arama Enstitüsü kuruldu. MTA Enstitüsü altın, diğer madenler ve petrol konusunda yaptığı çalışmalarını bu sahadaki yetişmiş insan gücü açığını farkedip 1937 yılında, petrol mühendisliği ve petrol jeolojisi konularında yetişmek üzere yurtdışına öğrenciler göndermeye başladı.

Burada izninizle özel bir konumu sizlerle paylaşmak isterim. Satırların yazarı büyük bir onurla, ilk gönderilen öğrencilerden olan ve 1943 yılında Oklahoma Üniversitesi'nden Petrol Mühendisi olarak mezun olan ve 1945'te Berkeley Üniversitesinde yüksek lisansını tamamlayan ve adeta "Türkiye'nin yaşayan petrol tarihi" olan Sn.Abdurrahman Durukal ile birlikte çalışmaktadır. Türkiye'nin petrol arama ve üretim macerasını bizzat yaşamış olan Sn.

Durukal aynı zamanda 1954 yılında çıkarılan ve hala yürürlükte olan Petrol Kanunu'nun hazırlanması çalışmalarını da bizzat yürütmüştür. Bugün dahi bir çok yönüyle oldukça liberal ve işlevsel bir kanundur. Kendisi TPAO'nun kuruluş çalışmalarında da önemli katkılar sağlamış, görevler ifa etmiş, bu büyük ve önemli kurumun kurucuları arasında yer almıştır.

İlk petrol arama düşüncesi ve faaliyeti bu şekilde MTA ile başlamıştır. Aslında Türkiye'de daha önce, 1902 ve 1906 yıllarında, Tekirdağ çevresinde, Mürefte'de petrol arama çalışması ve sondajlar gerçekleştiren bir Hollandalı şirket olmuştu. Bu şirketin yaptığı sondajda petrol bulunamamış fakat o dönemde hiç bir ticari değeri olmayan doğalgaza rastlanmıştı. İlginç olanı, son üç-dört yıldır özellikle Tekirdağ çevresinde ve Silivri açıklarında (denizde), başta TPAO olmak üzere yerli ve yabancı bir çok firmanın giderek büyüttüğü bir doğalgaz potansiyeli ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Üstelik bu nispeten yeni olan keşiflerde Mürefte sondajının ve buna ait bilgilerin hayli faydası olmuştur. Hollandalı firmanın yaptığı aramanın yaklaşık bir asırlık bir zamanlama hatasından başka bir kusuru yokmuş anlaşılır!

MTA çalışmalarını 1939 yılında, özellikle Kuzey Irak'taki petrol yataklarını dikkate alarak sınıra en yakın yer olan ve yüzey jeolojisi itibariyle uygun addettikleri Nusaybin çevresinde yoğunlaştırmıştır. Bu çalışmalar aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk petrol arama sondajlarını doğurmuştur. 1939 yılında açılan bu kuyular Hermis, Kerbent ve Baspirin kuyularıdır. Sondajlarda sadece emarelere rastlanılmış ve terk edilmiştir. Aynı yıl, yine tümüyle yüzey jeolojisine dayalı olarak daha uygun addedilen Raman bölgesine kayılmıştır. Raman bölgesinde öncelikle sığ, derinliği fazla olmayan ve muhtemel hafif, kaliteli (light) petrol beklenen bir arama kuyusu açılması çalışmaları başlatılmıştır. O devrin imkansızlıklarına ve yaklaşan Savaş yıllarına rağmen Almanya'dan getirilen bir sondaj makinesi ile Raman Dağı eteklerinde, 1941 yılında, Dicle Nehrine açılan Maymune Boğazi'nde, Raman-1 petrol arama kuyusunun sondajı yapılmıştır. Raman-1 kuyusunda emare ve hatta çok az petrole rastlanmış olmasına rağmen ticarî değeri olmadığından terk edilmiştir. Daha sonra aynı yerde ve yine sığ olarak, Raman-2,3,4 ve 5 kuyuları açılmış fakat yine emareli olarak terk edilmiştir.

1941-1945 yılları arasında her tarafı sarmış olan Savaş ortamında arama faaliyetlerinin de duracağı malumdur. O yıllarda son derece sınırlı parası olan Türkiye'nin böyle pahalı bir yatırımı finanse etme gücünün ne olduğunu tahmin edebiliriz. 1945 sonlarına doğru bu kez

Raman Dağı'na (Doğu Raman) çıkılarak daha derin kuyular açma düşüncesine yönelinmiştir. Burada Raman-6 ve Raman -7 sondajları yapılmış ama bu kuyular da sadece petrol emaresi bulunarak terkedilmiştir. Aslında bugünkü teknolojiler ve üretim yöntemlerinin kullanılma şansı olsaydı keşif iki yıl önce gerçekleşmiş olabilirdi. Sondaj çalışmalarını genelde yabancılar ve özellikle Amerikalı mühendisler yürütmekteydi. Büyük bir kararlılıkla ve İsmet İnönü'nün ısrarlı, heyecanlı takibiyle 1945 sonlarına doğru Raman-8 kuyusunun sondajına başlandı. 1946 yılında tamamlanan sondaj, Türkiye'deki ilk ticari petrolü de ortaya çıkarmıştır. Ancak günlük olarak sadece 30-40 varil arasında bir üretim kapasitesine sahip olan ve gravitesi yani saflığı çok düşük olan bu petrolün ne yapılacağı bile bilinmiyordu. Petrol bulunmuştu ama o zamana kadar yapılan masrafa nazaran çok da anlamlı sayılmazdı. Yüksek bürokrasi arasında ciddi tartışmalar yaşanmaya başladı. Bu kadar parayı boşa harcamakla suçlanan sorumlular zor durumda kalmışlardı. Siyasi ve bürokratik rekabetin etkileriyle de bu tartışmalar neredeyse bütün aramaları durduracak seviyeye ulaşmıştı.

Sonuçta, MTA'nın üst yönetimi istediği desteği alıp hükümetten bu çalışmaların devam ettirilmesi yönünde bir karar çıkarttı. 1947 yılında, özellikle MTA genel müdürü İ. Ruhi Berent'in uğraşlarıyla, Amerika'dan kontratlı olarak getirtilen bir sondaj firması ile R-8'in 1,5 km uzağında Raman-9 kuyusu açıldı. Raman-9 kuyusu başarılı oldu. Önceleri günlük 150 varil kapasiteli görünüyordu ama uygulanan asitleme ve kuyu temizleme operasyonu ile üretim kapasitesi günlük 300 varile kadar çıkarıldı. 21 gravite olarak ölçülen Raman-9 petrolü, Türkiye'nin petrol macerasında bir dönüm noktası oldu. Raman Dağı'nda geliştirme kuyuları devam ederken 1951 yılında Raman'ın biraz daha ilerisinde yer alan ve daha kaliteli hafif petrolü olan Garzan sahası keşfedildi ve geliştirildi.

Ancak ortada bir sorun vardı: Üretilen bu petrol ne yapılacaktı? Raman'daki ilk üretimlerde çıkanlar asfalt olsun diye yola dökülüyordu ama kuyulara pompa indirilip de üretime geçilmiyordu. 1954'e kadar bulunan ve üretime hazır olan petrol, kuyuda kalmaya devam etti. Yapılan çalışmalarla California'dan Rulf Parson Company ile anlaşarak Batman'da bir rafineri kuruldu. Günlük 7.000.- varil petrol işleme kapasitesine sahip olan bu rafineri, ağır petrol işlemek üzere özel olarak dizayn edilmiş küçük bir rafineri idi. Boru hattı ile rafineriye %70 Raman ve % 30 Garzan petrolü karıştırılarak iletiliyordu.

Artık Türkiye’de kendimize ait bir petrol üretimi ve bunu işleyecek bir rafineri mevcuttu. İş artık profesyonel olarak devam ettirilmeliydi. Bu amaçla, 1954 yılında MTA Enstitüsü bünyesindeki petrol dairesinin bütün varlıkları devredilmek suretiyle millî şirketimiz olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı kuruldu. TPAO ilk Türk petrol arama ve üretim şirkettir. Aradan geçen zaman içerisinde üretim ve keşifler artmıştır. TPAO da elde ettiği başarılarla bugün artık dünyadaki bütün uluslararası petrol firmalarının tanıyıp bildiği, bazılarının birlikte aramacılık yaptığı bir firma haline gelmiştir. Bu noktaya ulaşılmasında İsmet İnönü’nün takipçiliği ve Celal Bayar’ın kararlılığı minnetle yad edilmelidir.